

Andor László:

Mitől szociáldemokrata egy gazdaságpolitika?

Bibó István a Kommunista Kiáltványban kifejtett marxi történelemfilozófiai koncepcióval ("a történelem osztályharcok története") szembehelyezkedve a történelemnek osztály-kompromisszumok történeteként való értelmezését tartotta lehetségesnek. Valóban, amennyiben egy adott korszak politikai-gazdasági berendezkedését, vagy egy hosszú távon érvényesülő kormánypolitika jellemzőit vizsgáljuk, általában könnyen kimutatható, hogy az adott rendszer vagy kurzus mely társadalmi osztályok közötti – nyílt, vagy hallgatólagos – megegyezés termékének tekinthető. Az osztályharc csak ritkán, sok éves, évtizedes szünetekkel, főként a forradalmi és ellenforradalmi időszakokban hatja át az egész társadalmat. Folyamatossága nem szakad meg, de látenssé válik, s a konszolidált korszakokban a konfliktus és a kompromisszum közül az utóbbi dominál. Távolról sem szükséges azonban, hogy a kompromisszum az összes társadalmi osztály között köttessék meg; általában valakik valaki mások kizárásával és rovására egyeznek meg a dolgok szükséges menetéről.

John Maynard Keynes, a 20. század kiemelkedő liberális közgazdásza, akinek nézeteivel a háború utáni szociáldemokrácia lényegében azonosult, "A békeszerződés gazdasági következményei" című könyvében az alábbiakat írta a 19. századi kapitalizmus hallgatólagos osztálykompromisszumáról. "Ennek a figyelemre méltó rendszernek a növekedése egy kettős blöffön vagy megtévesztésen alapult. Egyrészt a munkások gyengeségükből fakadó tudatlanságuk okán elfogadták, avagy rákényszerítették, meggyőzték, netán a szokás, hagyomány, a tekintély és a társadalom szilárd rendje révén hízélgéssel rávették őket egy olyan helyzetre, amikorra csak nagyon kicsiny szeletkét mondhattak magukénak abból a tortából, amelyet a természettel és a tőkészekkel együttműködve állítottak elő. Másrészt viszont a tőkészek azon hallgatólagos alapvető feltétel alapján mondhattak magukénak a torta javát, hogy gyakorlatilag igen keveset fogyasztottak csak belőle. A 'takarékoskodás' köteleessége alkotta az erény kilenczetedét, a torta növekedése pedig az igaz hit tárgya lett."

Keynes szerint az első világháború felbomlasztotta a megelőző korszak osztálykompromisszumát, "rácáfolt a mindenki számára nyíltan álló fogyasztás lehetőségére, és rávilágított, hogy a sokak általi önmegtartóztatás hiú ábránd. A blöff tehát lelepleződött; a munkásosztály feltehetőleg többé nem lesz hajlandó ilyen nagymértékű lemondásra, a tőkésosztály pedig, amely immár nem bízik a jövőben, esetleg arra törekszik majd, hogy amíg módja van rá, szabadabban

élvezze fogyasztási lehetőségeit, s ekképpen siettesse javai elkobzásának óráját." Az osztálykompromisszum felbomlása tehát a nyílt osztályharc, a forradalom felé lökte a tőkés országok társadalmait. Ebbe az irányba hatott az 1929-33-as gazdasági világválság és depresszió is.

A tőkés osztály a rendszerválság kihívására – a hagyományoktól és adottságoktól befolyásoltatva – kétféle modellszerű választ produkált. Németországban a rendszer megmentése érdekében hatalomra segítette a középosztály fasiszta pártját, mely az eszközökben nem válogatva, a történelemben példátlan terrortörte meg és pusztította el a progresszív erőket, és újabb világháborúba vezette az emberiséget. Az angolszász országokban a tőke a munkásosztálynak ajánlott szövetséget, a középosztályok ellenében, tiszteletben tartva és kibővítve a polgári demokrácia intézményrendszerét. Ezt a fordulatot jelezte, hogy Angliában a kézpárti politikai versengésben a Munkáspárt lépett a középosztályt képviselő Liberális Párt helyébe (és került kormányra 1929-ben és 1945-ben, rögtön a háború befejeződésekor), illetve, hogy az Egyesült Államokban a Demokrata Párt a Roosevelttel által kialakított "New Deal koalíció" keretében fokozatosan magához csatolta a legnagyobb szakszervezeteket.

A világháború után a tőkés világgazdaság centrumországaiban a tőke és munka közötti új osztálykompromisszum modellje vált kiforrott és széles körben elfogadott vezérelvé. E modell legfőbb elemeit az állami konjunktúra-szabályozás, a megnövekedett állami tulajdon vagy reguláció, a nagyfokú költségvetési újraelosztás, az átfogó társadalombiztosítás és a korporatív érdekegyeztetés képezték. Mivel a rendszer működtetését – kormányra kerülve – gyakran maguk a szociáldemokrata pártok végezték, azonosultak is vele; a liberális közgazdászok és társadalomtudósok által kidolgozott elveket a szociáldemokrácia sajátjaként fogadták el. Fontos tény azonban az, hogy a kialakult intézményrendszert – kormányra kerülésük esetén – a konzervatív vagy jobbközép pártok sem támadták meg, ami bizonyítja, hogy lényegét tekintve pártfüggetlen, valódi osztálykompromisszum alakult ki.

A centrumországokban az új mechanizmus és gazdaságpolitika valódi eredményeket tudott felmutatni. A munkanélküliséget tartósan alacsony (2-5 százalékos) szintre sikerült leszorítani. A jövedelmi és vagyoni különbségekben mérhető társadalmi differenciálódás lefékeződött, sőt az újraelosztás következtében helyenként a legalacsonyabb és legmagasabb jövedelmű csoportok közötti különbségek csökkenése volt tapasztalható. Az eredmények hatására a szociáldemokraták a – konkrét történelmi feltételek és kényszerek következtében kialakult – jóléti, "szociális" kapitalizmust mint a

szociáldemokrácia, sőt áltatában a baloldal "végre megtalált", tértől és időtől függetlenül alkalmazható, adekvát programjának kezdték tekinteni.

A mai Magyarországon is többnyire a 30-as és 70-es évek között működtetett modellt: a szociális rendszerekkel, újraelosztó mechanizmusokkal kiegészített kapitalizmust tekintik a szociáldemokrácia lényegi vonásainak, nem véve tudomást arról, hogy ezek a formák igazából a meghatározó, tartalmi elem, vagyis a tőkés és a munkásosztály közötti osztálykompromisszum eredményei, s e kompromisszum is az adott konkrét korszak feltételeiből és adottságaiból (egyúttal részben az államszocialista országok egyidejű létezéséből) következett, s ilyen körülmények között vált a szociáldemokrácia manifeszt programjává. A hazai közgondolkodás mind ez idáig nem dolgozta fel kellőképpen a centrumországokban a 70-es évek végén bekövetkezett neokonzervatív fordulatokat, melyek gyökeres változást hoztak a szociáldemokrácia helyzetét és lehetőségeit illetően.

A 70-es évek elhúzódó gazdasági válsága következtében, egy új felhalmozási hullám lehetővé tétele érdekében a centrumországok tőkés osztályai egyoldalúan felmondták a 30-40 éven keresztül fennállt osztálykompromisszumot. Thatcher, Reagan és Kohl hivatalba lépésével nem egyszerűen egy – a parlamenti váltógazdaság által lehetővé tett – kormányváltás következett be, hanem a megelőző évtizedek során kiharcolt vívmányoknak a fokozatos, de következetes visszavétele kezdődött meg. Visszaszorult a jóléti újraelosztás, egyre nőtt a társadalombiztosítás hatókörén kívül levők száma. Ennek következtében ismét beindult a dinamikus társadalmi differenciálódás, a munkanélküliségi ráták pedig a korábbiaknál három-négy százalékkal magasabb szinten stabilizálódtak. Az új kurzushoz az érvrendszert és ideológiát a neoliberális közgazdasági elméletek szolgáltatók, melyek nyíltan megfogalmazták az állami beavatkozás előtti, szabad, kompetitív kapitalizmushoz való visszatérés szükségességét.

Ahol a fordulat szociáldemokrata pártokat talált hivatalban, ott e kormányok halogatni tudták az átállást, de megakadályozni nem. A három nagy tőkés állam irányváltása a gazdaságpolitikára alkalmazta a matematikából ismert rendőr-elvet. Mitterand politikája – az első év reformkísérleteit leszámítva – nem különbözött az egyidejűleg hivatalban levő konzervatív kormányokétól, s az ellenzéki szociáldemokrata pártok is egyre inkább felhagytak az érvényesülő irányvonal radikális kritikájával. Alkalmazkodásra kényszerültek a jóléti állam mítoszával összekapcsolt skandináv országok szociáldemokratái is. Ezzel nemcsak saját hatalmukat ásták alá, de elvesztették identitástudatukat is. A francia vagy a spanyol példa alapján ma már

szociáldemokrata gazdaságpolitikának tekinthető a neoliberális kínálati és monetarista közgazdaságtan egyaránt.

A szociáldemokrácia ma világszerte válságban van, aminek fő oka az, hogy a tőke – a munkásosztállyal korábban megkötött kompromisszum felmondásával, s a vállalkozó középosztállyal szövetségre lépve – reális választ talált a transznacionális kor kihívására, míg a szociáldemokrácia programja – néhány kiemelkedő politikus (Brandt, Palme, Brundtland) erőfeszítései ellenére – a ma már túlhaladott nemzetállami keretek között rekedt. Az állami költségvetés általi jóléti újraelosztáson túllépett az idő, a nemzeti politikai keretekben szervezett érdekszervezetek nem képviselnek elegendő erőt a nemzetközi méretekben működő tőkével szemben. Ugyanakkor viszont a munkásosztály radikális pártjai is mély válságba jutottak, és gyökeres átalakuláson mennek keresztül. Valószínű, hogy a transznacionális kapitalizmus körülményei minőségileg új, és feltehetőleg közös megoldások felé vezetnek majd az egykori kommunista és szociáldemokrata erőket.

Közép-Kelet-Európában az államszocializmus negyven éve után roppant nehéznek bizonyul az egyes politikai irányzatok identitásának kialakítása. Az egyes politikai pártok által fel-felpróbált arculatok igen gyakran komoly tér- és időbeli inadekvációt mutatnak. Azok szeme előtt, akik a maguk és pártjuk számára egy szociáldemokrata alapállást képzelnek el, többnyire a második világháború utáni nyugat-európai szociáldemokrata ideál lebeg, függetlenül annak a történelmi meghatározottságától. Ugyanazok a jóléti intézmények, különösen ugyanazzal a hatékonysággal semmiképpen sem ültethetők át, különösen egy olyan időszakban, amikor a maradványaiban még meglévő jóléti szolgáltatások és a jelenlegi termelékenység megvédelmezése is akadályokba ütközik. A szociáldemokrata tendenciák felvázolásához a bibói osztálykompromisszum-elv adhat útmutatást.

A negyvenes évek végén a munkásosztály egyesített állampártjai magukba olvasztották és egyúttal tiszta formájukban megszüntették a szociáldemokrata és a kommunista irányzatokat. A megszilárdult rendszerek – a sztálini berendezkedés mintájára – felújították a térségre korábban is jellemző tradicionális uralmi formákat (tekintélyuralom, klientizmus, etatizmus); de ahhoz vegyítették az adott korban kommunistának számító (magántulajdon kisajátítása, tervezés) és szociáldemokrata jellegű – (állami újraelosztás; korporatív érdekegyeztetés) elveket is.

Trockij "Az elárult forradalom" című könyvében a sztálini szovjet államot úgy tekintette, mint amely a világkapitalizmus és az orosz

munkásosztály harcában bekövetkező patthelyzet következtében, "bonapartista" erőként fejlődhetett a világtörténelemben szinte példátlan hatalmi gépezetté. A második világháború utáni nagyhatalmi megegyezések a Szovjetunió bábáskodásával az Elbától keletre fekvő országokban kialakult rendszereket beillesztették a Pax Americana világrendjébe; a nemzetközi tőke és a nemzeti munkásosztályok közötti patthelyzet – nyíltan el nem ismert – kompromisszumává vált.

A nyolcvanas évek második felében az elmélyülő gazdasági válság hatására bekövetkeztek az államszocialista országok "neokonzervatív fordulatai". Magyarországon a Grósz-kormány időszakában formálódott nyílt kompromisszum a tőke és a még bizonyos alkupozícióval rendelkező munkásosztály között. Erre különösen Grósz Károly amerikai útja világított rá, amelynek során párt és a kormány vezetője kijelentette, hogy akár 25 százalékos külföldi tulajdont is lehetségesnek tart a magyar gazdaságban. A nemzetközi folyamatok (a reagani offenzíva és a gorbacsovi visszavonulás) következtében azonban ezen a ponton nem stabilizálódhatott a magyar politika. Németh Miklós kormánya – a Grósz-féle osztálykompromisszum lehetőségén túllépve – már egy liberális programot hirdetett meg, az állami menedzser bürokrácia bázisán, masszív liberalizációval és deregulációval, a széleskörű tulajdonosváltás lehetőségének megteremtésével.

Az egyensúlyozó, "bonapartista" állam felőrlése utat nyitott a tőkés állam megteremtése és a kampányszerű hazai privatizáció felé. Ezt a politikát – az egykori nyugati jóléti államok modelljét szem előtt tartva – magukat szociáldemokratának, baloldalinak valló személyek és csoportok is támogatták, arra számítva, hogy a "működőképes" modell megteremtése teszi majd lehetővé a "klasszikus" szociáldemokrata elvek és értékek érvényesítését. Ugyanakkor viszont nyilvánvaló, hogy a hazai munkásosztály sokadszori megsarcolásában, a sok évtizedes munkájából felhalmozott köztulajdon kisajátításában semmiféle szociáldemokrata tendencia nincs, ez a folyamat semmiféle jóléti állam felé nem mutat, és – a viszonylag nagy mennyiségű külföldi tőke ellenére – a kialakuló modell működőképessége is megkérdőjelezhető. Vagyis minden olyan politika, amely a polgári restaurációt célozza meg, mélységesen konzervatívnak tekinthető.

Egy közép-kelet-európai szociáldemokrata gazdaságpolitika – Bibó István szellemében – az osztálykompromisszum elvéből vezethető le. De mint ahogy bármely kompromisszumhoz, ehhez is legalább két félre van szükség. Jelen pillanatban viszont az egyik oldalon (a nemzetközi tőke oldalán) a hajlandóság, a hazai munkásosztály oldalán pedig a szervezett erő hiányzik a kompromisszum eléréséhez. Ezért aztán mindaddig, amíg a világpolitikában és régióink politikai helyzetében

nem áll be gyökeres változás, addig a tőke a polgári ambíciójú helyi középosztályokat favorizálja, és rajtuk keresztül, részben velük megosztva gyakorolja hatalmát.

Amennyiben a kilencvenes évek során létrejön valamiféle kompromisszum a nemzetközi tőke és a félperifériák munkásosztályai között, az már jórészt csak az elszalasztott lehetőségeket mérheti majd fel. Mai szociáldemokrata gazdaságpolitikáról beszélni illúzió, hiszen az szinte minden téren különbözne a jelenleg érvényesülőtől. Beletartozna a belső privatizációs kampány leállítása, a külföldi tőke beáramlásának szabályozása, a regionális kooperáció és integráció fejlesztése, demokratikus és környezetbarát tervezés, dolgozói tulajdon, participáció, új munkaszervezeti formák, demokratikus oktatás. Egy – a felsorolt elvekre épülő – szociáldemokrata stratégia kialakítását a mai gazdaságpolitika szociáldemokrata kritikája alapozhatja meg.

(A tanulmány eredetileg egy szociáldemokráciával foglalkozó konferencia számára készült 1992 márciusában. Ajánlott olvasmány azoknak, akik a nyári TEK-táborban a jóléti államról szóló kör munkájába kívánnak bekapcsolódni.)

ELHANGZOTT

A Társadalomelméleti Kollégiumban az 1992-es felvételi elbeszélgetésekre május 18-22. között került sor. Ezt megelőzően a hozzánk jelentkezetteknek most is ki kellett tölteniük egy kérdőívet. A kérdőív 14 kérdésből állt, melyekre szellemes vagy szellemtelen, elgondolkodtató vagy elgondolkodást sejtető válaszokat kaptunk. Nem céлом most itt a kérdőívek hatékonyságáról, hasznosságáról beszélni. Pusztán csak szeretnénk közreadni egy rövid csokrot az egyik kérdésünkre adott válaszokból. Nem törekedtem teljességre, de még csak a "tudományos" megközelítés sem volt szempont. Olyanokat válogattam, amelyek szerintem érdemesek arra, hogy elolvassák többen őket. Ha netán túl szárazra sikerült volna a válogatás, az egyedül az én hibám, és nem a felvételizőké.

A 13. kérdés így hangzott ezen a bizonyos kérdőíven: "Mit jelentenek ma Magyarországon a következő fogalmak?" A válaszok:

kultúrmocsok:

- "minden, ami nekem (vagy neked) nem tetszik"
- "értéktelen érték"
- "OMO, s minden ami még habzik"
- "házibuli után a lakásban ez található"

nemzet:

- "kívülről jól hangzik, belülről elég fölösleges"
- "sajnos gyakran dzsókerszóként alkalmazott kifejezés, értelme a megcélzott embercsoport"
- "csak a "foci-mérkőzésen" akarom magam magyarnak érezni"

gerinc:

- "olyasmi, ami a pénzéhes embereknek nem lehet, mert megroppanna a pénzeszsákok cipelésekor"

bolsevik:

- "anyád, a tiédet, te bolsevik (mértani sor)"
- "a vörös posztó, amit lengetni sem kell"

rendszer:

- "a rendetlenségre írja ezt a takarítónő fel"

jogállam:

- "a jogáalom nőnemű alakja"
- "jogállam = legitim erőszak"

törpe minoritás:

- "ellenzéki jelenségek elbagatellizálása"
- "Hupikék törpikék egy része"
- aki nem ért egyet"
- "egy érv valami ellen"
- "lassan-lassan mindenki, akit nem Én vagyok, vagy nem osztja a véleményemet"
- "a politikai matematika egyik alapkategóriája, nem számolás, hanem nézőpont kérdése".

Válogatta: Balogh Erika